

**KOŁOMYJA, POKUCIE
I HUCULSZCZYŻNA
W II RZECZYPOSPOLITEJ**

WYBRANE ZAGADNIENIA

Redakcja naukowa

Adam Adrian Ostanek

Aleksander Smoliński

Warszawa 2017

Роман Чорненький (Roman CzorneŃki)

Музей “Герої Дніпра” (Національний військово-історичний музей України)

Петро Гаврилишин (Petro Hawrylyszyn)

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

**Діяльність Комітету опіки польських жінок
над військовополоненими та інтернованими особами
у Коломиї в період польсько-української війни 1918–1919 рр.***

Резюме

У статті проаналізовано умови створення та функціонування табору для інтернованих осіб та військовополонених у Косачеві в Коломиї в період польсько-української війни 1918–1919 рр. Розглянуто особливості роботи “Комітету опіки польських жінок над військовополоненими та інтернованими особами”, який виник спонтанно у листопаді 1918 р. у Коломиї. Польські жінки опікувалися потребами інтернованих осіб та військовополонених, готували їжу, надавали медичну допомогу, видавали речі першої необхідності. Найбільшою потребою були харчі та нижня білизна. Утримували інтернованих у Косачеві, болотистому передмісті Коломиї в холодних неопалюваних бараках, що у поєднанні із слабким харчуванням вплинуло на поширення інфекційних хвороб. Воєнний конфлікт між українцями та поляками призвів до загострення міжетнічних фобій, які проявилися у ставленні до поляків у таборі. Однак були приклади розуміння і толерантності з боку українців.

Ключові слова

Галичина, ЗУНР, польсько-українська війна, табори, інтерновані,
Коломия, Косачів.

У ході кожної війни з’являються військовополонені та інтерновані чи затримані особи. Ставлення до них буває різним, від доброзичливого до вкрай негативного. Події на Сході України в зоні проведення АТО вкрай обурюють як українське суспільство так і світову міжнародну громадськість ще й своїм агресивним нелюдським ставленням до захоплених бойовиками українських військовослужбовців. Ті жахливі речі та історії повернутих з полону нагадують нам події “червоного терору” періоду Української національної революції 1917–1921 рр., коли так само поводитися більшовицькі загони з полоненими вояками армії УНР.

* Ze względu na zatrudnienie jednego z Recenzentów (prof. dr hab. I. Monolatj) oraz jednego z Autorów (dr P. Hawrylyszyn) na tym samym wydziale Uniwersytetu Przykarpackiego (Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника), tekst został zrecenzowany jedynie przez dr. hab. Piotra Semkowa, prof. AMW (Uwaga Redakcji).

Метою публікації є актуалізація проблеми, яка ще не вивчалась українськими істориками. Ми поставили перед собою завдання ввести в науковий обіг неопубліковані архівні документи та на їх основі проаналізувати ставлення українців та поляків один до одного на прикладі табору для інтернованих осіб у Косачеві в Коломиї, розглянути нормативно-правову базу утримання військовополонених та інтернованих осіб, встановити особливості роботи “Комітету опіки польських жінок над військовополоненими та інтернованими особами” у Коломиї.

Перше листопада 1918 р. для поляків Галичини було, згідно чисельних спогадів, “непередбачуваною, сумною несподіванкою”¹. На ратушах міст краю замайорів український стяг із тризубом. Розпочалася польсько-українська війна за Галичину. Відразу обидві сторони конфлікту почали затримувати неугодних осіб та зростало число військовополонених. Із збільшенням числа затриманих виникла потреба у спеціалізованих місцях утримання, так почалися створюватися табори для інтернованих осіб. У нормативно-правовому полі обидві сторони конфлікту дотримувалися норм міжнародного права, а саме Женевської конвенції 1864 р. про полонених, Гаазької конвенції 1899 р. та декларації 1907 р. про закони та звичаї війни, підписантом яких була Австро-Угорщина. Під час бойових дій виникла необхідність в укладенні спеціальної угоди про трактування військовополонених та інтернованих осіб. Переговори тривали з різними часовими перервами до 1 лютого 1919 р., коли у Львові була укладена “Умова обопільного трактування ранених, полонених та інтернованих”². З українського боку угоду підписали представники Державного Секретаріату ЗУНР уповноважені від 15 січня 1919 р.: доктор Стефан Томашівський, доктор Володимир Охримович, доктор Лев Ганкевич. Польську сторону представляли доктор Владислав Стесловіч (Władysław Stesłowicz), граф Зигмунт Лясоцький (Zygmunt Lasocki), граф Александр Скарбек (Aleksander Skarbek), інженер Артур Гавснер (Artur Hausner), доктор Адам Глажевський (Adam Głazewski)³.

Перший артикул угоди передбачав трактування поранених, а саме застосування до них усіх норм міжнародного права, надання належної медичної допомоги та релігійної опіки згідно віровизнання, допуск представників жіночих комітетів до поранених у лікарняних закладах і отримання необхідних речей через комітети. Другий артикул угоди нормував статус військовополонених: у таборах повинні були утримуватися окремо один від одного офіцери та солдати; полонені офіцери отримували на прожиток кошти (якими самі розпоряджалися), в залежності від звання отримували – від хорунжого до сотника щомісячно 500 крон, вищі офіцери – 800 крон; рядові перебували на повному табірному утриманні. В міру потреби мали діставати одяг та взуття; дозволялося ведення листування

¹ Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 7.

² Умова, „Република” 1919, Ч. 8, с. 1.

³ Ibidem.

з родиною; непридатні до військової служби полонені повинні були обмінюватися по нормам додаткової угоди, яка мала бути укладена між двома сторонами конфлікту⁴.

За третім артикулом вирішувалося становище інтернованих осіб: інтернування повинно бути обмежене до виняткових випадків, а саме, коли була загроза дій на шкоду збройних сил; всі раніше інтерновані особи звільнялися, якщо не становили загрози для війська; приміщення для утримання інтернованих повинно було відповідати погоднім умовам, літні бараки мали бути замінені зимовими помешканнями; розміщення інтернованих повинно було відбуватися за рівнем освіченості та інтелігентності; харчування мало відповідати нормам військового пайку; надавалася медична допомога та релігійна опіка згідно обряду; у таборах діяли санітарні норми; інтерновані отримували щоденно від 3 до 5 крон для залягодження власних потреб; жіночим комітетам дозволялася видача перепусток для опіки над інтернованими. Четвертий артикул встановлював норму, що як військовополонені, так і інтерновані (тобто цивільні, які могли загрожувати ЗУНР) не можуть бути трактовані як злочинці. Згідно п'ятого артикулу військові (т. зв. "гаймкерери"), які поверталися з фронтів до дому не могли затримуватися як військовополонені, а трактувалися як цивільні інтерновані. Шостий артикул обумовлював брання заручників під час військових операцій і лишень на час необхідності. За сьомим артикулом регулювалося повернення додому осіб, відірваних від своїх осель. Влада мала їх забезпечувати безкоштовно залізничними квитками, готівкою та особистими документами. Фінансові аспекти утримання військовополонених та інтернованих осіб було обумовлено у восьмому артикулі. Обидві сторони мали виставити один одному рахунки за утримання. Дев'ятий артикул передбачав перебування у місцях осідку уряду уповноваженого представника Червоного Хреста для опіки над полоненими. Питання обліку військовополонених та інтернованих було обумовлене у десятому артикулі, згідно якого щонайменше раз на місяць обидві сторони мали обмінюватися відповідною інформацією. Юридичної сили угода набула з моменту її підписання. З українського боку угода була опублікована в урядовій газеті "Республіка" 11 лютого 1919 р.⁵ Однак обидві сторони конфлікту не завжди дотримувалися цих норм.

До Коломиї у першій половині листопада 1918 р. привезли більше десятка представників польської інтелігенції з різних куточків Галичини. Розміщені вони були у камері для арештантів у приміщенні Магістрату – міській Ратуші та частина у в'язниці на вулиці Романовського. До початку Першої світової війни Коломия вважалася третім містом Галичини після Львова та Кракова, з площею 4 124 га та населенням 42 676 мешканців станом на 1910 р.⁶ Переживши три російські окупації в ході війни, у Коломиї в лютому 1917 р. залишилося близько

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ І. Монолатій, *Цісарська Коломия. 1772-1918. Драма на три дії: з життя другого міста Галичини габсбурзької доби*, Івано-Франківськ 2010, с. 177.

12 000 мешканців⁷. Місто не випадково було обраним для розташування табору для інтернованих осіб, бо знаходилося далеко від лінії фронту, у глибокому тилу. Згідно донесення невідомого польського офіцера, який після розформування 9 листопада 1918 р. 115-го піхотного полку австро-угорської армії у Херсоні німецьким командуванням через деморалізацію та мародерство, повертався у Галичину та у середині листопада відвідав Станиславів, інтернованих осіб вивозили до Коломиї та готували бараки для табору у Жаб'єму (сучасне смт. Верховина). За його спостереженням, першими претендентами до відправлення до тих бараків були непокірні українській владі залізничники⁸. У самому ж Станиславові інтернованих осіб утримували у в'язниці "Діброві"⁹.

Фотографія 1.

На початку листопада 1918 р. у Коломиї число інтернованих осіб швидко збільшувалося, тому коли в'язниця на вулиці Романовського була переповнена, їх перевели до школи імені барона Гірша на вулицю Коперника¹⁰. Хворих розмістили у лікарні на тій самій вулиці¹¹. Селян та робітників поселили в навколишніх польських селах – св. Йозефі та св. Станіславі. Після двох чи трьох тижнів перебування табору інтернованих осіб у школі імені барона Гірша, стало зрозуміло,

⁷ Idem, *Місто без властивостей: Коломийська fuga Великої війни*, Івано-Франківськ 2014, с. 169.

⁸ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 254, арк. 7.

⁹ Ibidem, арк. 5.

¹⁰ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 7.

¹¹ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 9.

що у ній уже не вистачало місця для новоприбулих. Тоді 6 грудня 1918 р., на свято Св. Миколая Чудотворця за григоріанським календарем, комендант табору військовополонених та інтернованих осіб у Коломиї (за іншою версією комендант міста), поручик Й. Чайківський, до війни гімназійний професор, видав наказ усіх інтернованих перевести до бараків на Косачеві – передмісті Коломиї¹². То була найгірша, болотиста околиця міста, де вода творила одне велике болото. Там ще до Першої світової війни були побудовані бараки, в яких утримували худобу для австро-угорської армії. Поміж бараками були насипні доріжки, які сполучали цілий комплекс. Інтернованих розмістили в семи неопалюваних дерев'яних бараках без підлоги. Зима 1918-1919 рр. була досить холодною, середньодобова температура становила від 15 до 22 градусів Цельсія, весна 1919 р. також була холодною¹³.

У бараках температура була низькою, що замерзала вода, а морозний вітер завивав до середини через щілини, часом і на два пальці ширини¹⁴. Посередині кожного бараку спорудили невелику піч, з димоходом на вулицю, однак цього було замало, щоб обігріти барак довжиною 60 м., на день видавали по два поліна садового дерева. Навпроти цих бараків були ще одні, з кращими умовами, підготовленими до зими, вони були обліплені глиною та мали підлогу. Згодом поляки критикували українську владу за те, що розмістили інтернованих в неопалюваних бараках. Адже поряд були бараки в кращому стані¹⁵. Польська сторона утримувала інтернованих українців в подібних жаклих умовах. У таборі в Ланцуті українців тримали в кінській стайні місцевого поміщика, а в таборі в Тухолі взагалі в землянках¹⁶. Табір у Перемишлі знаходився у нищій частині міста, куди з довколишніх пагорбів спливало все болото та всі бруди¹⁷.

За національною ознакою у таборі військовополонених та інтернованих осіб у Коломиї переважали поляки, також серед інтернованих були українці, німці, угорці, румуни, чехи. Перші інтерновані поляки прибули з Перемишля та його околиці, Самбора, Дрогобича, Борислава, згодом з Нижанковець, Рудки, Стрия, Комарна, Львова та його околиць: Прус, Сокольників, Сем'янівки, Давидова і т. д. Далі з Калуша, Станиславова, Бірки, Городенки, Ходорова, Тисмениці та Бучача. Військовополонені були з цілої Польщі, особливо земель колишнього Королівства (які входили до складу Російської імперії) – Варшави, Лодзя, Ченстохови, Каліша, Любліна і т. д.¹⁸. З околиць Львова найбільше інтернованих поляків було із села Сем'янівки, бо там якраз проходила лінія фронту, із нього було вивезено до Коломиї фактично усе чоловіче населення мобілізаційного віку.

¹² ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 207, арк. 3.

¹³ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 10.

¹⁴ ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 207, арк. 4.

¹⁵ Ibidem, арк. 3.

¹⁶ КРИВАВА КНИГА / [Упорядник, автор. передмови Я. Радевич-Винницький: передрук. вид. 1919, 1921 pp.], Дрогобич 1994, с. 238, 241.

¹⁷ Ibidem, с. 231.

¹⁸ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 9.

Із збережених архівних матеріалів нам відомо про існування таборів для інтернованих осіб на території ЗУНР в таких місцях; у Золочеві в приміщенні бурси імені Костюшки утримували 47 осіб польської інтелігенції та поміщиків; у монастирі “СС Назаретянок” в Язлівці перебувало 158 інтернованих осіб, переважно поляків, були серед них і українці та німці; у Струсові утримували 14 поляків та до них довели 30 січня та 1 лютого 1919 р. 67 осіб польської інтелігенції із Стрия, які мали потрапити до табору у Тернополі; у Микулинцях перебувало 63 осіб, переважно польських військовополонених; у Тернополі утримували 1114 осіб: 511 інтернованих та 603 військовополонених, переважно поляків¹⁹. У Коломиї за різними даними перебувало протягом семи місяців існування табору від 4 000 до 5 000 осіб²⁰. Станом на початок лютого 1919 р. у Коломиї перебувало 3 367 інтернованих осіб та військовополонених, а 1 лютого до цієї кількості додалося 80 осіб із Станиславова та 37 із Самбора, та разом загальна кількість становила 3 484 особи²¹. Отже, табір військовополонених та інтернованих осіб у Коломиї був найбільшим закладом із подібних на території ЗУНР.

Коли до Коломиї прибули перші інтерновані, польська громада міста взяла над ними активну опіку. Жінки із колишнього “Комітету допомоги легіоністам” – Михайліна Дверницька (Michalina Dwernicka), Модеста Германська (Modesta Giermańska), Богуміла Гогелова (Bogumiła Gogelowa), Софія Гончарчукова (Zofia Gończarczykowa), Броніслава Лудвігова (Bronisława Ludwigowa), Гертруда Маннова (Getruda Mannowa obecnie Błyskałowa), Казимира Матчинська (Kaziemiera Matczyńska), Софія Невядомська (Zofia Niewiadomska), Марія Савкевічова (Maria Sawkiewiczowa), на чолі з Леокадією Мізевичовою (Leokadia Miziewiczowa) зайнялися приготуванням для них обідів та наданням необхідної допомоги²². В ході роботи спонтанно утворився “Комітет опіки польських жінок над військовополоненими та інтернованими особами”. До нього долучилися Гелена Добруцька (Helena Dobrucka), Марта Кольбушова (Marta Kolbuszowa), Лахцікова (Lachcikowa), Ольга Клімкевичувна (Olga Klimkiewiczówna), Стефанія Ясінська (Stefania Jasińska), Лопаткова (Łopatkowa), Антоніна Лучинська (Antonina Łuczynska), Віталіна Луковська (Witalina Łukowska), Ядвіга Схвезерувна (Jadwiga Schweizerówna)²³. Комітет займався наступною діяльністю: моральною опікою інтернованими та військовополоненими; постачанням продовольства, білизни та одягу; звільненням інтернованих з табору в Косачеві та розміщенням їх у приватних помешканнях; роботою кухні для інтернованих; опікою над хворими у лікарнях; збиранням коштів для інтернованих²⁴.

В ході роботи, 6 грудня 1918 р., коли інтернованих та військовополонених перевели до табору на Косачеві, Комітет утворив три секції – “косачівську”,

¹⁹ ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 570, арк. 1-14.

²⁰ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 8зв.; ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 207, арк. 5.

²¹ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1172, арк. 3.

²² ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 7.

²³ Ibidem.

²⁴ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 9.

“бурсову” та “лікарняну”. “Косачівська” секція займалася постачанням харчування до бараків на Косачеві, керувала нею п. Станіслава Созанська (Stanisława Sozańska)²⁵. У січні 1919 р. була створена “бурсова” секція, бо українська влада дозволила частину інтернованих утримувати у “Народній бурсі”, приміщення якої надав директор гімназії Борон (Boron). Комітет прийняв на себе обов’язок утримання директора бурси із сім’єю. Новою секцією керували спільно Михайліна Дверницька (Michalina Dwernicka) та Гелена Добруцька (Helena Dobrucka). Секція займалася харчуванням інтернованих, постачанням їм білизни та постелі. Заможні платили за утримання у бурсі щоденну плату у розмірі 50 грош, бідніші отримували усе безплатно²⁶. “Лікарняна” секція була утворена майже відразу, бо через поширення інфекційних хвороб багато інтернованих та військовополонених потрапляло до лікарень. Керувала секцією Модеста Германська (Modesta Germańska). Постачала секція до лікарень молоко, коньяк, білизну, а в мірі можливості і гроші на особисті потреби хворих²⁷.

Умови утримання інтернованих та військовополонених у таборі на Косачеві були в цілому важкими. Раціон харчування складався зранку з темної води приготованої з кори та листя, на обід отримували суп з маринованого гарбуза або суп із зелені, з різного листя, увечері знову була не цукрована вода “не окресленого смаку і кольору”²⁸. До супу п’ять разів на тиждень додавали кусочок конини. Кожний другий день отримували на особу півбуханки фунтового хліба, були періоди, коли його тижнями не видавали. Меню таборів для інтернованих українців не відрізнялося оригінальністю, а деколи було значно гіршим. У таборі в Перемишлі “рано щось в роді чорної кави, в полудне гнила капуста або бураки, або стухла фасоль, вечером знова чорна кави; денно два малесенькі кусники цвібаку замість хліба”²⁹. А в таборі в Пикуличах під Перемишлем, де утримували близько 20 000 українців, харчували їх тільки супом з гнилої ярини³⁰. Найжахливіші умови утримання та харчування інтернованих та військовополонених українців були у Брестській фортеці, так званому форті Берга, де в бараках від боєприпасів австро-угорської армії тримали 5 500 осіб. Води для пиття настільки бракувало, що ув’язнені змушені були пити воду з річки Буг, яка ще й була у цьому місці забруднена калом й відпливами з каналізації. Годували двічі на день, зранку давали теплу воду звану “чорною кавою”, після обіду був гороховий суп, якого давали так мало, що половина інтернованих нічого взагалі не отримувала, а друга отримувала по пару горошків прямо до рота. Ось спогади одного в’язня: *Як ми прийшли до табору, всюди ще зеленіла трава й листя на деревах. Тепер з них ні сліду. Люде по-вискубували траву зі землі й пообривали листя з дерев та поїли*³¹. Навіть польська

²⁵ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 7зв.

²⁶ Ibidem, арк. 8.

²⁷ Ibidem, арк. 7.

²⁸ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 11.

²⁹ КРИВАВА КНИГА..., с. 57.

³⁰ Ibidem, с. 58.

³¹ Ibidem, с. 56.

преса засуджувала такі умови утримання, варшавська лівоцентрична газета “Робітник” (“Robotnik”) 16 жовтня 1919 р. розмістила критичну статтю з цього приводу, де зазначала, що українці змушені харчуватися лушпиною, поїли чорні ягоди з дикої бузини, вибирали не стравлені зерна з кінських відпадків та пекли їх з лушпинами³².

У Коломиї подібних речей не було, українська влада лояльніше ставилися до поляків, аніж вони до українців. “Комітет опіки польських жінок над військовополоненими та інтернованими особами” отримав дозвіл привозити харчування до табору на Косачеві. Його щоденні потреби були великими – одного дня 2 т. кукурудзяної муки, другого 4 т. картоплі, третього 2 т. фасолі або 2 т. перлової каші, п’ятого дня знову 2 т. кукурудзяної муки, шостого 2 т. ячмінної каші, а два рази на тиждень привозили ¼ бочки хліба. Молоко безплатно приносили у неділю міщанки, займалася його збором п. Бахманнова (Bachmannowa) з вулиці Дзедушицьких³³. Збір продуктів та коштів для табору на Косачеві проводили не тільки в Коломиї, а і в довколишніх селах. З Корнича п. Татарчухова (Tatarczuchowa) неодноразово передавала у великій кількості картоплю та солому, із Княжого п. Ярузельська (Jaruzelska) прислала 4 ц. картоплі та 200-літрову бочку капусти, пп. Агопсович (Agopsowicz) та Шимановська (Szymanowska) пожертвували картоплю, а голова Комітету Леокадія Мізевічова (Leokadia Miziewiczowa) передала 4 т. картоплі та 2 т. кукурудзяної муки³⁴. Найвищі сезонні ціни на продукти були у травні 1919 р., коли один центнер кукурудзяної муки коштував 1 800 корон³⁵. Збором щоденних продуктових пожертв по навколишнім селам займався Василь Роговський (псевдонім Антоній Суворець) (Bazili Rogowski, pseud. Antoni Surowiec), (1894-1962) інтернований поручик, який мешкав у Михайліні Дверницької (Michaliny Dwernickiej), у кінці 1920-х рр. начальник відділу безпеки Львівського воєводського управління, а в 1930-х рр. обіймав посаду повітового старости у Ченстохові³⁶.

Першим інтернованим Комітет готував їжу по приватних помешканнях, згодом у будинку на вулиці Коперника, а в “Народній бурсі” уже була створена кухня³⁷. Безпосередньо у таборі Комітету не дозволили готувати, привезені продукти віддавали до таборової кухні, якою спочатку керували українці, а з лютого 1919 р. самі інтерновані. Щоденно до Косачева везли картоплю, мамалигу, смалець, хліб, кашу і т. д.³⁸. Продукти приймав сержант, який відповідав за продовольство, то не все привезене потрапляло до інтернованих та військовополонених,

³² Ibidem, с. 61-62.

³³ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 8.

³⁴ Ibidem, арк. 8.

³⁵ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 17.

³⁶ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 8зв.; арк. 9зв.; S. Sozańska, *Z przeżyć na Pokuciu 1914-1919*, „Panteon Polski” 1929, № 58-59, s. 11.

³⁷ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 12.

³⁸ Ibidem, арк. 12.

зокрема, заборонялося Комітету контролювати видачу їжі³⁹. Також чинилися різні перешкоди у підвезенні продуктів, не видавали перепусток до табору, а привезенні збіжжя та харчі рекувізували, штрафуючи при цьому. В таких умовах змушений був Комітет закуповувати продукти за високими цінами у спекулянтів⁴⁰.

Кошти на утримання інтернованих та військовополонених Комітет отримував з різних джерел – пожертв, збірок, дотацій, позик. Найбільша матеріальна допомога надійшла у січні 1919 р. від Ліквідаційної комісії з Кракова у сумі 200 000 корон⁴¹. Привезла її настоятелька “СС Уршулянок” Мати Лубенська (Matka Lubieńska). Комітет відразу виплатив одномісячну пенсію урядовцям, залізничникам, вчителям, офіцерам, усім інтернованим на Косачеві⁴². Це була потрібна річ, бо отримавши дозвіл від коменданта Коломиї сотника Степана Галібея, Комітет відкрив у таборі кантину, де інтерновані могли купляти собі необхідні речі в кредит, а каса Комітету щотижня рахунки вирівнювала⁴³. Кошти надходили з Червоного хреста зі Львова, Червоний хрест із Станиславова передав 50 000 корон, із Самбора надіслали 46 000 корон, із Станиславова – 125 000 корон, “Польської повітової організації” з Коломиї – 48 000 корон, Леокадії Мізевічової (Leokadia Miziewiczowa) – 50 000 корон. Надходили менші суми від збірок у Самборі, Дрогобичі, Калуші, Станиславові, Косові, Ходорові, Городенці⁴⁴. Нафтовики з Дрогобича та Борислава передали 20 000 корон, бо завдяки старанням Комітету були звільнені на початку грудня 1918 р. та повернулися додому. Саме директори копалень Якубовський (Jakubowski), Білінський (Biliński) та Веложинський (Wielozynski) організували цю збірку⁴⁵. Незважаючи на значну фінансову допомогу, коштів на утримання інтернованих та військовополонених не вистачало. Комітет був змушений двічі брати позики у Банку іпотечному в Станиславові. Векселі на ці позики підписували Леокадія Мізевічова (Leokadia Miziewiczowa), доктор Тадеуш Мілевський (Tadeusz Milewski) та п. Лажинський (Łażynski)⁴⁶. Також бралися позики у приватних осіб⁴⁷. Ситуація із фінансуванням значно погіршилася у квітні-травні 1919 р., коли українська Окружна команда заборонила коломийським банкам надавати позики для утримання табору⁴⁸.

На прохання “Комітету опіки польських жінок над військовополоненими та інтернованими особами” комендант Коломиї сотник Степан Галібей дозволив забирати інтернованих, окрім військовополонених, до приватних мешкань, але на поруки місцевих поляків, з умовою, що ніхто з них не буде пробувати втекти з міста. З табору на Косачеві було переведено до “Народної бурси” та приватних

³⁹ S. Sozańska, *Z przeżyć na Pokuciu 1914-1919*, „Panteon Polski” 1929, № 58-59, s. 11.

⁴⁰ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 12.

⁴¹ Ibidem, арк. 15.

⁴² ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 7зв.

⁴³ Ibidem, арк. 9.

⁴⁴ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 15.

⁴⁵ S. Sozańska, *Z przeżyć na Pokuciu 1914-1919*, „Panteon Polski” 1929, № 60-61, s. 8.

⁴⁶ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 8.

⁴⁷ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 16.

⁴⁸ Ibidem, арк. 17.

мешкань кілька десятків інтернованих. Всі вони мали двічі на тиждень реєструватися в комендатурі. Розселенням інтернованих по приватних помешканнях займалися Модеста Германська (Modesta Giermańska) та Богуміла Гогелова (Bogumiła Gogelowa). Приймали до себе переважно родини інтелігенції, бо небагато родин могли утримувати безплатно інтернованих⁴⁹. Поляки відмовилися від співпраці з українською владою, тому невелика кількість з них отримували заробітну плату чи пенсію. Економічна ситуація у місті була важкою, як і в цілій Галичині, виснаженій чотирирічною війною. Найчастіше до приватних помешкань забирали із числа інтернованих заможних осіб – лікарів, інженерів, вищих урядовців, зрідка і незаможних, звертали увагу і на зовнішній вигляд, наприклад, в що одягнути⁵⁰.

Незадовільні умови утримання інтернованих та військовополонених, зокрема холод, недостатнє харчування призводили до спалаху інфекційних хвороб. Офіційною причиною переведення інтернованих з школи імені барона Гірша до табору у Косачеві було саме поширення інфекційних хвороб, щоб не допустити його спалаху у місті⁵¹. Серед інтернованих великого розмаху набрали такі захворювання як черевний та плямистий тиф, червінка та запалення легень. А всі лікарні самої Коломиї були переповнені хворими на черевний тиф. Із збільшенням числа інтернованих та військовополонених зростав і рівень захворюваності, тому головний лікар Коломиї Григорій Петрушевич видав наказ про проведення дезінфекції між ними. Протягом січня-лютого 1919 р. із табору у Косачеві інтернованих три кілометри вели до лікарні у сильні морози та заметілі, часто вони не мали навіть взуття, були напівголими. У лікарні змушені були голими очікувати довший час на свій обдертий одяг, стоячи на кам'яній підлозі у погано опаленому залі. Повернувшись до табору більшість отримувала гарячку та хворіла або на тиф або на запалення легень. Через пару днів вони знову потрапляли до лікарні, де видужували одиниці. Згідно лікарняної статистики із ста військовополонених виживав тільки один⁵². Саме вони найчастіше і хворіли. Були епізоди, коли хворих переводили по чотири рази з однієї лікарні до іншої: з резервної лікарні до інфекційної, за короткий час знову повертали до резервної, потім відправляли до інфекційної, де або помирали або йшли назад до резервної. За свідченням лікарняних книг були випадки, коли приносили таких важкохворих, які у лікарні помирали того ж дня, або наступного⁵³. Пік інфекційних хвороб припав на початок весни 1919 р. Зберігся лист коменданта Коломиї сотника Степана Галібея від 6 березня до Окружної військової команди з проханням зібрати нараду у справі спалаху інфекційних хвороб в таборі у Косачеві. Згідно нього в інфекційній лікарні перебувало 120 осіб хворих на черевний тиф, у лікарні вже не було місця для нових пацієнтів. У табірній лікарні перебувало 90 хворих, на деяких ліжках було по двоє осіб, у бараках ще 50 хворих. Уночі померло від тифу троє осіб у таборі, двоє

⁴⁹ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 7зв.-8.

⁵⁰ S. Sozańska, *Z przeżyć na Pokuciu 1914-1919*, „Panteon Polski” 1929, № 57, s. 8.

⁵¹ Eadem, *Z przeżyć na Pokuciu 1914-1919*, „Panteon Polski” 1929, № 58-59, s. 10.

⁵² Eadem, *Z przeżyć na Pokuciu 1914-1919*, „Panteon Polski” 1929, № 62, s. 13.

⁵³ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 11.

у табірній лікарні, один у бараку. Не вистачало найнеобхідніших ліків, дров для опалення лікарні та бараків⁵⁴. Від початку створення табору у Косачеві, його лікарнею опікувалися єврейські лікарі, спочатку доктор Хаммер (Hammer), а згодом доктор Блейхер (Bleicher)⁵⁵. У лютому 1919 р. Комітет отримав дозвіл відкрити у таборі лікарню на 60 ліжко-місць, у якій працювали дві медсестри та два лікарі – доктор Тадеуш Мілевський (Tadeusz Milewski) і доктор Владислав П'яскевич (Władysław Piaskiewicz)⁵⁶. Працювали лікарі щоденно по чотири – п'ять годин на Косачеві. Від тифу померли чотири членкині Комітету: Феліція Дверницька (Felicja Dwernicka), Ольга Клімкewичувна (Olga Klimkiewiczówna), Хелена Невядомська (Helena Niewiadomska), Ванда Снешкувна (Wanda Snieszkówna)⁵⁷. Багато проблем у Комітеті виникло з придбанням нижньої білизни для інтернованих. Коли були викуплені усі її запаси у Коломиї та Станиславові, вдалося її отримати від місії Червоного хреста, яка була тоді в Коломиї. Вдалося роздати її майже усім інтернованим. Про те, часте вживання хлору під час її прання подерту білизну повністю знищило⁵⁸.

Під час спалаху інфекційних хвороб відбувся цікавий випадок, коли проявилось людяне ставлення українця до поляка. Проводячи перевірку інтернованих у приватних помешканнях комендант Коломиї сотник Степан Галібей побачив хворим свого знайомого, студента Недзельського (Niedzielskiego) із Нижнева, якого знав особисто, а дружина коменданта, полька, була у домі його батьків. На запитання, чому студент не з'явився у нього для реєстрації, отримав відповідь, що він побоювався чи Галібей не почне знущатися над знайомим поляком, як це чинили інші. Прощаючись, комендант поїхав до міста. За деякий час, в пізній годині, до будинку він повернувся, та привіз хлопцю подушку, коц, простирadlo та кошик з тістечками, булочками та пляшкою коньяку, та попросив подбати про хворого. Наступного дня від Галібей прийшов лікар, доктор Левнер (Lewner), щоб допомогти хлопцю побороти гарячку тифу, та сказав присутнім, що комендант його щиро попросив: “дам тобі лікарю половину мого здоров'я, тільки вилікуй мені хлопця”. Однак, за декілька днів студент помер від хвороби⁵⁹.

Для огляду стану табору інтернованих та військовополонених у Косачеві 20 березня 1919 р. до Коломиї прибула швейцарська місія Червоного хреста на чолі з доктором Фуке (Fuke). З українського боку був міністр внутрішніх справ Іван Макух, комендант Коломиї сотник Степан Галібей, головний лікар Коломиї Григорій Петрушевич, комендант табору Гдуля. Були також представники Комі-

⁵⁴ Ibidem, арк. 21.

⁵⁵ Ibidem, арк. 13.

⁵⁶ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 7зв.

⁵⁷ Ibidem, арк. 9зв.-10.

⁵⁸ Ibidem, арк. 8зв.

⁵⁹ S. Sozańska, *Z przeżyć na Pokuciu 1914-1919*, „Panteon Polski” 1929, № 62, s. 13.

тету – Леокадія Мізевічова (Leokadia Miziewiczowa), Станіслава Созанська (Stanisława Sozańska), доктор Тадеуш Мілевський (Tadeusz Milewski)⁶⁰. До приїзду делегації між бараками виставили доріжки з дощок, бо при відлизі у таборі було болото по кісточки, яке спливало до колодязя, з якого інтерновані брали воду. Під час огляду бараків побачили, що спали інтерновані на голих дошках, без коців, прикривалися своїм одягом, яке давно вже стало лахміттям, мало хто лежав на соломі. У другому баракі виявили 11-літнього хлопця Ковальського, якого забрали з позиції у Львові, за те, що носив своєму брату обід. Вигляд хлопця, який лежав уже в агонії розчулив усіх. Наступного дня його мали забрати з табору, про те, увечері хлопець помер⁶¹. Сьомий барак, в якому знаходилися військовополонені, розташовувався на протилежній стороні табору, до нього нікого не впускали, майже всі були хворі та в тяжкому стані⁶². Тільки таборова лікарня, утримана Комітетом, мала всі необхідні умови. Після від'їзду швейцарської місії Червоного хреста та міністра Івана Макуха до Станіслава, з нею поїхав і комендант Коломиї сотник Степан Галібей, користаючись його відсутністю, начальник охорони Васишин у порозумінні з Округним комендантом Теодором Приймаком видали наказ про арешт усіх членів Комітету 21 березня 1919 р. Однак повернення Галібєя припинило арешти, після проведення слідства під домашнім арештом залишили Леокадію Мізевічову (Leokadia Miziewiczową), Софію Невядомську (Zofia Niewiadomska), отця Клуза (Kluza). Після трьох тижнів усі арештовані були звільнені, окрім Василя Роговського (Bazyli Rogowski)⁶³.

Під час своєї діяльності Комітет активно допомагав інтернованим втікати з Коломиї. Свій шлях до волі втікачі розпочинали у “Народній бурсі”, де отримували трохи грошей, хліб, цукор, часто тільки кусочок сала, та найважливіше – перепустку. На варті “Народної бурси” знаходився тільки один вояк, який у ній і мешкав. Під час випровадження втікачів цього вояка до себе кликав Василь Роговський (Bazyli Rogowski) з друзями, його там частували горілкою та цигарками, грали в карти. А в цей час втікачі покидали приміщення, щотижня втікало від кількох до кільканадцяти осіб. Маршрут був типовим – через Косів, Надвірну, а навіть Делятин до Ворохти і далі до Угорщини. Через Ворохту утікати було найбезпечніше, бо тут втікачам допомагала дружина коменданта Грицана – полька Яніна Хлопійська (Janina Chłopińska) власниця Сопова. Вона мала такий вплив на чоловіка, що він сам уночі випускав затриманих втікачів із в'язниці. Другий шлях втечі пролягав через Снятин до Румунії⁶⁴.

Один же втікач був зробив велику “ведмежу послугу” інтернованим. Поручик Меллер (Meller) отримавши дозвіл в Округній команді на виїзд до Києва, в одязі монтера дістався до села Княжого, розташованого на румунському кордоні, та через р. Прут потрапив до Румунії, де в одній з газет описав становище

⁶⁰ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 9зв.

⁶¹ S. Sozańska, *Z przeżyć na Pokuciu 1914-1919*, Panteon Polski 1929, № 63, s. 6.

⁶² Ibidem, s. 7.

⁶³ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 9зв.

⁶⁴ S. Sozańska, *Z przeżyć na Pokuciu 1914-1919*, Panteon Polski 1929, № 60-61, s. 10.

у Косачеві⁶⁵. Українська влада була увела до Комітету свого агента, зацікавилася його такою діяльністю, що згодом прискорило арешти. Також кожні втечі каралися обмеженням довозу продуктів від Комітету до самого табору. З 22 березня до 26 травня 1919 р. тричі забороняли на чотири дні привезення харчів. А на другий день Великодніх свят до табору не впустили воза з їжею⁶⁶. Також два рази усіх інтернованих закривали у Косачеві: перший раз з 30 грудня 1918 р. на три тижні; другий раз – 26 квітня 1919 р.; на третій раз усі мали бути зібрані 24 травня, однак саме тоді українські війська відступили з Коломиї. Коли заступника Окружної команди Володимира Бемка просили не відправляти інтернованих до табору, в якому ширився тиф, то він лаконічно сказав: *на того їх тримаємо на Косачеві, щоби всі поляки віздохали*⁶⁷. Подібну відповідь отримали інтерновані українці у Брестській фортеці, коли просили її коменданта генерала Юзефа Шамота полегшити умови утримання: *Будьте вдоволені що живете! Ви пощо билися? Коли вам зле, то здихайте так!*⁶⁸.

Міжетнічні фобії та ненависть загострюється у період війни, але бували моменти коли перемагав здоровий глузд та стримував від неврівноважених вчинків та дій. Коли до Коломиї із Городенки привели 13 осіб польської інтелігенції, страшно побитих, то навіть не витримав комендант Коломиї сотник Степан Галібей та мовив: “я українець цілою душею, але на ката не надаюся”⁶⁹. Загальна кількість померлих інтернованих та військовополонених у Коломиї становить за різними даними від 800 до 1 300 осіб⁷⁰. Задokumentовано смерть 467 осіб⁷¹.

Після відступу українських військ з Коломиї, комендант табору Гдуля передав Комітету 40 000 гривень від уряду ЗУНР на виплату пенсій інтернованим, однак у нього забракло 80 000 гривень для виплати усім інтернованим, тоді Комітет щоб не робити різниці між людьми, передав ці гроші польському уряду, бо тоді уже гривні ніхто не хотів розмінювати⁷². Із Коломиї було відправлено додому чотири транспорти з інтернованими; 31 травня 1919 р. поїхало 606 осіб; 5 червня – 579 осіб; 12 червня – 60 осіб; санітарним потягом виїхало 83 осіб. Залишилися були важкохворі у інфекційній лікарні⁷³. Померлих військовополонених та інтернованих осіб ховали на католицькому цвинтарі Коломиї, неподалік військової ділянки Першої світової війни. Для них 10 вересня 1922 р. був встановлений спільний залізобетонний меморіал “Жертвам Косачова” (“Ofiarom Kosaczowa”) з викарбуваними таблицями на білому мармурі у формі стіни, спереду якого пос-

⁶⁵ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1177, арк. 9.

⁶⁶ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 13.

⁶⁷ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 12.

⁶⁸ КРИВАВА КНИГА..., с. 56.

⁶⁹ S. Sozańska, *Z przeżyć na Pokuciu 1914-1919*, „Panteon Polski” 1929, № 62, s. 13.

⁷⁰ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 11.

⁷¹ ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1173, арк. 15.

⁷² ДАЛО, ф. 257, оп. 2, спр. 1150, арк. 18.

⁷³ Ibidem, арк. 19.

тавили пам'ятник у вигляді великого хреста (висотою близько 8 м.) на триступневому фундаменті з ланцюгом і кайданами на ньому. Зведений меморіал був за кошти жертводавців, а виготовлений місцевим маляром, живописцем та керамістом Станіславом Дачинським (Stanisław Daczyński)⁷⁴. Після 1946 р. на меморіалі були знищені мармурові таблиці з прізвищами померлих, а у 1990-ті рр. зірваний ланцюг з хреста. Відновлений меморіал, окрім таблиць, був у 1995 р. під керівництвом завідувача кафедри консервації каменю Варшавської академії мистецтв Януша Смази (Janusza Smazy), за кошти “Ради охорони пам'яті боротьби та мучеництва”⁷⁵.

Загалом, табір для інтернованих осіб та військовополонених у Косачеві в Коломиї в період польсько-української війни 1918-1919 рр. був одним з найбільших закладів ЗУНР. У ньому перебували представники різних національностей – українці, німці, угорці, румуни, чехи, та найбільше було поляків. Перші інтерновані поляки прибули з Перемишля та околиць, Самбора, Дрогобича, Борислава, Львова та його околиць: Прус, Сокольників, Сем'янівки, Давидова, Калуша, Станіславова, Бібрки, Городенки, Ходорова, Тисмениці та Бучача, а згодом цілої Польщі. Протягом періоду існування табору у Косачеві з 6 грудня 1918 р. по 24 травня 1919 р. крізь нього пройшло близько 4 000 – 5 000 осіб, померло від 800 до 1 300 осіб, задокументовано смерть 467 осіб. У таборі були важкі умови для утримання інтернованих осіб та військовополонених, вони проживали в малоприсадебних до життя в осінньо-зимово-весняний період бараках, які практично не опалювалися, харчування не відповідало потребам здорової людини, а в таборі масово поширювалися інфекційні захворювання – черевний та плямистий тиф, червінка та запалення легень. Опікувався потребами табору “Комітет опіки польських жінок над військовополоненими та інтернованими особами”. У таборі траплялися випадки міжетнічного протистояння, які були загостренні війною, проте були і ситуації толерантного відношення та взаєморозуміння. Вже через рік, 1920-му українці та поляки зупиняють під Варшавою більшовицькі війська, та розбіють мрію В. Леніна про світову революцію. Так само і сьогодні, майже через сто років нова загроза нависла зі Сходу, тому українці та поляки мають знову об'єднатися, щоб зберегти демократичні засади Європи. А для цього нам необхідно взаємно пробачити і пробачити один одному наші образи.

⁷⁴ В. Нагірний, *Недавні історії давнього міста*, Коломия 2011, с. 139.; idem, *Коломийські променади*, Коломия 2014, с. 58.

⁷⁵ R. Brykowski, *Kołomyja jej dzieje, zabytki*, Warszawa, 1998, s. 85-86.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Державний архів Львівської області
Польське товариство вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств

Źródła drukowane

- *КРИВАВА КНИГА* / [Упорядник, автор. передмови Я. Радевич-Винницький: передрук. вид. 1919, 1921 рр.], Дрогобич 1994.
- „Република” 1919, Ч. 8.
- „Panteon Polski” 1929, № 57, № 58-59, № 60-61, № 62, № 63.

Opracowania

- Brykowski R., *Kołomyja jej dzieje, zabytki*, Warszawa, 1998.
- Монолатій І., *Місто без властивостей: Коломийська fuga Великої війни*, Івано-Франківськ 2014.
- Монолатій І., *Цісарська Коломия. 1772-1918. Драма на три дії: з життя другого міста Галичини габсбурзької доби*, Івано-Франківськ 2010.
- Нагірний В., *Коломийські променади*, Коломия 2014.
- Нагірний В., *Недавні історії давнього міста*, Коломия 2011.